

Redaktör Ludvig Hertzberg
Biträdande redaktör Emi-Simone Zawall

Sedan 1918

Därför har mellanöstern så svårt för demokrati

Är det islam, fattigdomen eller tvärtom oljerikedomarna som gör att demokratiska värderingar har så svårt att få fäste i arabvärlden? Även om sådana föreställningar är vanliga finns det inte mycket som talar för dem. Religionen verkar spela stor roll, men på andra sätt än man vanligen tänker sig.

Folkomröstningen som hölls i Tunisien den 25 juli ses av flera bedömare som den slutliga spiken i kistan för vad som kom att benämnas ”den arabiska våren”. 95 procent av de som röstade stödde den sittande presidenten Kais Saieds förslag om att ge honom själv närmast diktatorisk makt. Resultatet av omröstningen är att Saied i praktiken blir omöjlig att rösta bort och att han inte behöver parlamentets stöd för den regering han vill utnämna. Presidentens lagförslag kommer dessutom ha företräde framför parlamentets. Därmed är den enda någotsånär demokratiska staten i regionen nu inte längre en demokrati.

Även om Saied tagit kontroll över valadministration och anklagas för valfusk av oppositionen förefaller det inte som om hans auktoritära politik lett till några större folkliga protester i form av demonstrationer eller upprop, tvärtom verkar en omfattande apati ha brett ut sig bland Tuni-siens väljare. Genom att stänga ner den tunisiska demokratin är regionen, som ofta går under benämningen Mena (Middle East and North Africa) återigen tillbaka till ett läge där inget av de 19 länderna kan klassificeras som en demokrati. Enda undantaget är Israel som förvisso är en demokrati, men som genom ockupation sedan 55 år styr över ett antal miljoner palestinier som förvägras medborgerliga rättigheter.

Den ihärdiga bristen på demokrati i Mena-regionen har lett forskningen till att ställa frågan vad som gör just denna del av världen ogästvänlig för detta styrelseskick. I princip alla förklaringar som presenterats för vad som förhindrar eller försvårar demokrati har dessvärre måst överges eller kvalificeras. År 2010, just före den arabiska våren, hävdade Larry Diamond (som är en av de ledande demokratiforskarna i världen) att ”den fortsatta frånvaron av ens en enda demokratisk regim i arabvärlden är en slående anomali – det huvudsakliga undantaget från demokratis globalisering”.

En populär teori har varit att de styrande i länder med omfattande naturresurser såsom olja och gas inte behövt ge befolkningen demokratiska rättigheter för att skapa legitimitet för att ta ut skatt. Men flera länder i Mena-regionen, inklusive Tunisien, utmärkts inte av denna ”resursförbannelse”.

En annan teori som fått stryka på foten är att demokrati kommer med ökat ekonomiskt välbstånd. Men som är väl bekant är några av länderna i regionen närmast stormrika.

En tredje teori har pekat ut muslimska värderingar som problemet, men ett stort antal survey-studier både från regionen och från muslimer som lever i USA och Västeuropa ger knappt något stöd alls för denna teori. Tvärtom finns det ett flertal sådana studier som visar att muslimer inte skiljer sig nämnvärt från icke-muslimer när det gäller stödet för demokrati. Utanför Mena-regionen finns det dessutom länder där islam är den dominerande religionen men som kan klassas som någorlunda fungerande parlamentariska demokratier (Bangladesh, Senegal, Indonesien).

Således kvarstår frågan om vad det är som gjort de 18 länderna i Mellanöstern och Nordafrika så avvikande när det gäller förmågan att etablera demokrati. Generellt bör man vara försiktig med generaliseringar mellan typ av religion och typ av politiskt system. Längre ansågs exempelvis katolicismen vara ett hinder för demokratisering, men så blev först Spanien och Portugal och sedan många katolska länder i Latinamerika demokratier. Likaså ansågs konfucianism och buddism stå i vägen för demokratisering men så skedde detta i Sydkorea och Taiwan. En slut-

Varens demonstrationer mot den tunisiska presidenten Kais Saied tystades effektivt när denne i somras fick närmast diktatorisk makt. Foto: Hassene Dridi/AP

sats är att den svårförklarade avsaknaden av demokrati i Mena-regionen självklart kan ha något att göra med islam, men då måste det vara något med denna religion som är specifikt för regionen.

Ett uppslag har kommit från Rutger Palmstierna, som med en bakgrund inom såväl bankväsendet som diplomati har pekat på betydelsen av hur religion finansieras. Vi har grävt djupare i detta spår med ett fokus på att jämföra engelskt och svenskt 1600- och 1700-tal med Osmanska riket (som dominerade Mena-regionen under flera sekler) under ungefär samma tid. Här framträder särskilt klart mycket betydande skillnader i finansiering av den religiösa verksamheten. Vårt centrala budskap är att svårigheterna med att få till stånd demokrati i Mena-regionen och skälet till att lutheranska länder varit och förblir bland de mest demokratiska med all sannolikhet inte har något att göra med själva innehållet eller budskapet i dessa religioner, utan i stället med hur man historiskt har organiserat finansieringen av verksamheten.

Religion är nämligen en tämligen kostsam sak. Kyrkor respektive moskéer ska byggas och underhållas, imamer och präster ska utbildas och anställas, religiös undervisning skall organiseras, välgörenhet skall spridas, och så vidare.

Om vi börjar med den lutheranska och anglikanska kristendomen så har denna finansiering i huvudsak historiskt skett via de lokala församlingarna där medlemmarna valt representanter vilka tagit ut skatter och som också haft skyldighet att för församlingsmedlemmarna återkommande redovisa hur medlen har använts. Därmed har man historiskt etablerat tre för en fungerande demokrati grundläggande principer: demokratiskt vald representation, möjlighet till ansvarsutkrävande samt transparens i hanteringen av ekonomin, det sista inte minst viktigt för att stävja olika former av korruption.

I Mena-regionen har finansieringen av den religiösa verksamheten historiskt i huvudsak saknat samtliga dessa tre principer. I stället har finansieringen regelmässigt skett via privata stiftelser som grundats långt tillbaka i tiden, ofta för att säkerställa en individs, släkts eller klans ekonomiska eller politiska makt. Dessa benämns *waqf* (på turkiska *wakif*) och där går som regel makten i arv, möjligheterna till ansvarsutkrävande (till exempel i form av att ”rösta bort” de som styrt på ett sätt som majoriteten inte

funnit acceptabelt) är i princip obefintliga och det finns som regel ingen rätt till insyn i hur resurserna använts.

Församlingsmedlemmarna beskattas inte utan resurserna för att finansiera den religiösa verksamheten kommer direkt från de inkomster (oftast landräntor) som dessa stiftelser har. Som exempel på dessa stiftelsers betydelse kan nämnas att de vid Osmanska rikets kollaps 1923 ägde omkring 75 procent av all odlingsbar mark i Turkiet. *Waqf* bidrog till att utvecklingen av ett fungerande skatteväsende, framför allt på lokal nivå, eftersattes. Man kan karakterisera *waqf*-systemet som ett socialt kontrakt mellan de styrande i landet och de rikaste familjerna, där de senare åtog sig finansiering av religiös och annan lokal verksamhet mot att deras tillgångar lämnades ifred. Systemet kunde i sin tur för den enskilde medborgaren fungera som en tämligen allomfattande (och på många sätt väsensskild) förlaga till välfärdsstat; det finns rapporter som visar att man kunde vara synnerligen beroende av denna organisation i livets olika skeden.

Det sociala kontraktet i den lutheranska och anglikanska kristendomen kan i stället beskrivas som att den lokala befolkningen åtog sig att finansiera verksamheten genom att betala skatt och i gengäld fick en form av demokratiskt inflytande. Beskattning har historiskt visat sig vara av särskild betydelse för demokratisering efter denna verksamhet generellt gett upphov till krav på representation, ansvarsutkrävande och transparens. Till detta kommer att den lokala religiösa nivån i båda dessa delar av världen ofta kom att få ansvar för många fler uppgifter än den religiösa verksamheten. Bland dessa kan nämnas fattigvård, undervisning, sjukvård och infrastruktur.

Peter Blicke är en schweizisk historiker som bildat skola för att analysera systemet i nordvästra Europa. Hans term för detta är *kommunalism*, som avser städernas, byarnas och särskilt församlingarnas förmåga att skapa ett självstyre för att tillvarata sina egna intressen i kamp mot den feodala hierarkin. Denna kommunalism utmärktes dels av idén om jämlikhet, som innebar en röst för hushållet oavsett dess ekonomiska ställning, och dels av att de förtroendevalda skulle kunna hållas ansvariga för hur de hanterade de ekonomiska resurserna. För att ansvarsutkrävande skulle vara möjligt behövdes transparens i de gemensamma angelägenheterna.

Av speciellt intresse är att positionen som kyrkvärd som regel cirkulerade och praxis var att ingen skulle ha denna position mer än några år, något som med stor sannolikhet kom att förhindra maktmissbruk och korruption. I motsats till de som var ansvariga för *waqf* lärde sig kyrkvärdarna att strikt skilja på sina privata medel och församlingens. Trots att många förmodligen var analfabeter så finns dokumentation på att de kunde utföra rudimentär bokföring. Böckerna skulle dessutom läggas fram till allmän inspektion en gång om året.

Det är förvisso svårt att förstå hur orsakssambanden fungerar i dessa långa historiska processer. Det finns dock goda skäl att förstå fenomen som demokrati såsom vilande på några basala principer förankrade i lokalsamhället vilka har nedärvs från generation till generation. De senaste femton årens svåra bakslag för den liberala demokratin i världen förefaller i vart fall ge ett tydligt besked om att denna styrelseform inte är någon enkel sak att exportera och inte lämpar sig för de ytligheter som kännetecknat den svenska biståndspolitik.

[Handwritten signatures of Rasmus Broms and Bo Rothstein]

Rasmus Broms och Bo Rothstein
Docent respektive seniorprofessor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet
understreckt@svd.se